

ภูมิปัญญาโตก: สารสนเทศท้องถิ่น บ้านหัวเสือ ตำบลหัวเสือ อำเภوخุขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ
Tok: local information a case with BanHua-Suea Tambon Hua-Suea,
Amphoe KhuKhan Changwat Si SaKet

โชติมา วัฒนะ¹Chotima Watana¹วรารุณี ทิวะสิงห์²WarawutTiwasing²

บทคัดย่อ

บทความนี้ นำเสนอสารสนเทศท้องถิ่นในด้านภูมิปัญญาของโตกบ้านหัวเสือ ตำบลหัวเสือ อำเภوخุขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ โดยเป็นการรวบรวมภูมิปัญญาเกี่ยวกับโตก ตั้งแต่ประวัติความเป็นมา วัตถุดิบ วัสดุอุปกรณ์ กระบวนการผลิต โตกเป็นเครื่องรักชนิดหนึ่ง มีการผลิตในหลายท้องถิ่น แต่ละท้องถิ่นมีความเป็นมาและการผลิตแตกต่างกัน ภูมิปัญญาที่พบจากการศึกษา คือ 1) เชิงประวัติศาสตร์โตกบ้านหัวเสืออาจได้รับอิทธิพลจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเชิงภูมิศาสตร์ มาจากประเทศกัมพูชาหรือชาวเขมร เนื่องจากมีพื้นที่ติดต่อกัน 2) วัตถุดิบที่ใช้ในการผลิต ได้แก่ ไม้ข่อย ไม้ไผ่ เปลือกต้นนุ่น ไม้อัดฟางหรือใบตอง 3) วัสดุที่ใช้ ได้แก่ กาวลาเท็กซ์กระดาษทราย สีน้ำมันสีดำ แดงและเหลือง น้ำมันสน 4) อุปกรณ์ที่ใช้ได้แก่ ค้อนไม้ มีดชนิดต่างๆ ตะไบ สว่านไฟฟ้า แก้อัดพู่กันและแปลงทาสี และโอ่งน้ำ 5) กระบวนการผลิตมี 3 กระบวนการ ได้แก่ ขั้นที่ 1 กระบวนการเตรียมวัตถุดิบ ขั้นที่ 2 กระบวนการขึ้นรูป และขั้นที่ 3 กระบวนการตกแต่งลวดลาย ปัจจุบันบ้านหัวเสือยังมีการผลิตและการใช้โตกในชีวิตประจำวัน และใช้วัตถุดิบหรือวัสดุบางชนิดแทนวัตถุดิบหรือวัสดุที่เคยใช้ในอดีต

คำสำคัญ: สารสนเทศท้องถิ่น, โตก, ภูมิปัญญาท้องถิ่น

หัวเรื่อง: สารสนเทศท้องถิ่น, โตก, ภูมิปัญญา

Abstract

This article presents the information on the local knowledge of Tok Ban Hua-Suea, AmphoeKhukhan. The content showed a result from the data collected about history product process with “TokBanHua-Suea”, AmphoeKhukhan, ChangwatSi SaKet. “Tok” is a lacquer wear, can found from any place in Thailand, and they have a different story and process. From the study found that a local information were: 1) about history, maybe Tok Ban Hua-Suea had an affected from Cambodia because the geographical area was adjacent make a spread of the culture about the product process we found 2) Raw Materials include: Khoi (wood), Bamboo, Bark Pandas, Plywood, Straw or Banana leaves 3) Material include: Latex, adhesive poured bed sheets, Oilcolour with black red and yellow, Turpentine 4) Tools includes: Mallet, Knife. Scrub Bushes, Colour paint, Electric transform, Chair and Jar of water and about Production process, ToK have a 3 step, Step 1) Preparation material Step 2)forming process , Step and 3) the decorative pattern.Present, Ban Hua-Sueacontinue product Tok, used in the people life and in the process used other materials different from the past.

Keywords: Local information, Tok, Wisdom, Lacquer wear

Subjects: Local information, Lacquer wear, Wisdom

¹ อาจารย์ ประจำภาควิชาบรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร
e-mail: chotimaw@g.swu.ac.th

² อาจารย์ ประจำสาขาการจัดการทางวัฒนธรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์
e-mail: apibaanbumroong@gmail.com

1. ความสำคัญของสารสนเทศท้องถิ่นและภูมิปัญญา

เมื่อสมัยโบราณกาลก่อนที่มนุษย์จะใช้การบันทึกข้อมูลเป็นรูปภาพและลายลักษณ์อักษร เพื่อบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในการดำรงชีวิต แก้ไขปัญหา มนุษย์ต้องเอาตัวรอดจากสภาพแวดล้อมรอบตัว ภัยธรรมชาติ สัตว์ร้าย รวมถึงโรคระบาด ซึ่งเป็นเรื่องยากที่มนุษย์จะเข้าใจ มนุษย์จึงหาทางออกด้วยการนับถือและพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือธรรมชาติผีสิงเทวดา แต่เมื่อเวลาผ่านไป มนุษย์ต้องหาทางออกในการแก้ไขปัญหาจึงเริ่มมีวิวัฒนาการโดยการเรียนรู้จากประสบการณ์ จากความผิดพลาดที่ผ่านมา มนุษย์จึงเริ่มแก้ไขปัญหาด้วยปัญญาและเหตุผลมากยิ่งขึ้น และมีวิวัฒนาการที่ทำให้ความเป็นอยู่ของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปคือการบันทึกข้อมูลโดยการใช้ภาพวาดและสัญลักษณ์ต่างๆ เพื่อการสื่อสารและการเผยแพร่สู่คนรุ่นหลัง จนกระทั่งสามารถประดิษฐ์อักษรขึ้นมาใช้ (Office of the National Education Commission, 1998)

มนุษย์ได้ใช้การบันทึกเรื่องราว ประสบการณ์ต่างๆ ที่เป็นประโยชน์แก่คนรุ่นหลัง ซึ่งคนรุ่นต่อมาสามารถเรียนรู้ได้จากข้อมูลที่ถูกบันทึก โดยบรรพบุรุษได้ประสบเหตุการณ์จริงมาก่อน ทำให้คนรุ่นหลังสามารถเรียนรู้ แก้ไขปัญหาและนำข้อมูลที่ถูกลืมมาประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตจึงไม่ลำบากเหมือนบรรพบุรุษ และข้อมูลที่ถูกบันทึกไว้ทำให้มนุษย์รุ่นหลังมีวิวัฒนาการรวดเร็วกว่าบรรพบุรุษ โดยเฉพาะการที่ปัจจุบันเต็มไปด้วยข้อมูล ข่าวสารและเทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัย เราสามารถติดต่อสื่อสารรับรู้เหตุการณ์ต่างๆ แม้กระทั่งการบันทึกข้อมูลก็มีการเปลี่ยนแปลงไป จากผนังถ้ำ กระจาด มาเป็นบันทึกด้วยคอมพิวเตอร์ ทำให้ข้อมูลไม่ใช่สิ่งที่ขาดแคลน จนเกิดเป็นปัญหาการทะลักทะลายนของข้อมูล

สารสนเทศท้องถิ่น (Local Information) เป็นสารสนเทศที่เกิดมาจากการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่น ผ่านรุ่นสู่รุ่น จา

ประสบการณ์ ความเชี่ยวชาญ การลองผิดลองถูก เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ชุมชนท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้รวมเรียกได้ว่าเป็นภูมิปัญญาของชุมชน และมีความแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น และสร้างให้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน สร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับประเทศ (Office of The National Education Commission, 1998) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคปัจจุบันที่ประเทศในเอเชียได้รวมกันเป็นอาเซียนเดียว การเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญา และมีสารสนเทศของท้องถิ่นเก็บไว้ จึงเป็นเรื่องสำคัญในการรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่นและให้คนรุ่นต่อไปได้ทำการศึกษาเรียนรู้ และกระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดการเรียนรู้ท้องถิ่นให้เป็นกระบวนการหนึ่งของการเรียนในโรงเรียน ระดับอุดมศึกษาและสูงกว่าระดับอุดมศึกษา (Doedkhuntod, 2003)

สำนักงานเลขาธิการการศึกษาได้กำหนดสาขาภูมิปัญญาไว้ โดยมีการแบ่งสาขาที่หลากหลายแล้วแต่วัตถุประสงค์ และหลักเกณฑ์ต่างๆ ที่หน่วยงาน องค์กร หรือนักวิชาการแต่ละท่านนำมากำหนด ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 10 สาขา (Office of the National Education Commission, 1998) ได้แก่ สาขาเกษตรกรรม สาขาอุตสาหกรรม และหัตถกรรม สาขาการแพทย์แผนโบราณ สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน สาขาสวัสดิการ สาขาการจัดการองค์กร สาขาศิลปกรรม สาขาภาษาและวรรณกรรม และสาขาศาสนาและประเพณี

“โตก” เป็นภูมิปัญญาสาขาศิลปกรรม นับเป็นเครื่องรัก หรือที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า Lacquer ware เกิดจากการสร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะ มีการออกแบบ ตกแต่งลวดลายรวมทั้งการรักษาผลิตภัณฑ์ให้คงทน ปัจจุบันยังมีการใช้งานอยู่ จึงนับเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่น เพื่อที่จะให้คนรุ่นหลังได้รู้จักกรรมวิธีการผลิตโตกหรือแม้กระทั่งการนำโตกไปใช้งานพิธีต่างๆ ซึ่ง

บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดจากประสบการณ์ การแก้ไขปัญหา การลองผิดลองถูก จนได้ออกมาเป็นภูมิปัญญาให้คนรุ่นหลังได้สืบทอดซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้เป็นสิ่งที่สามารถต่อยอด พัฒนาหรือปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัย อีกทั้งยังเป็นกระบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองได้ สร้างรายได้ให้กับชุมชน ซึ่งภูมิปัญญาที่ถูกสืบทอดต่อกันมาจะไม่สูญหาย หากว่าคนรุ่นหลังรู้จักที่จะจัดเก็บสารสนเทศที่เกี่ยวข้อง บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและรู้จักการเผยแพร่สารสนเทศท้องถิ่นเหล่านี้แก่คนรุ่นหลังอย่างถูกวิธี

จากความสำคัญดังกล่าวผู้เขียนจึงได้รวบรวมสารสนเทศที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) และการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Analysis) สารสนเทศที่พบได้แก่

- 1) ประวัติของโตกของบ้านหัวเสือ
- 2) สารสนเทศเชิงประวัติศาสตร์ของพื้นที่
- 3) ภูมิปัญญาในการผลิตโตก
- 4) กระบวนการผลิตโตก
- 5) สารสนเทศอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับโตก

โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ประวัติของโตก บ้านหัวเสือ

ในแต่ละประเทศมีคำเรียกเครื่องรักที่ต่างกันออกไป ประวัติความเป็นมาของเครื่องรักเริ่มผลิตขึ้นเมื่อแรกทีเดียวไม่มีหลักฐานยืนยันอย่างแน่ชัด เนื่องจากหลักฐานที่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดี ได้พบเครื่องรักที่มีอายุใกล้เคียงกัน แต่จากหลักฐานพอที่จะยืนยันได้ว่าการผลิตเครื่องเงินในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ในประเทศจีน เกาหลี ญี่ปุ่น หมู่เกาะริวกิว และประเทศในคาบสมุทรอินโดจีน อันได้แก่ ประเทศพม่า ไทย ลาว และเวียดนาม โดยประเทศที่กล่าวมาเหล่านี้มีการผลิตเครื่องรักตั้งแต่สมัยโบราณและยังคงผลิตเครื่องรักต่อมาจนถึงปัจจุบัน แต่วิธีการในการผลิตนั้นอาจจะมีความแตกต่างกันออกไปบ้างในแต่ละ

ประเทศ แต่โดยมากแล้วสีพื้นของเครื่องรักจะทาสีด้วยรักสีดำและแดง (Sathittummarong, 2013)

“โตก” เป็นภาชนะที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมของชาวไทยเชื้อสายเขมรในตอนใต้ของภาคอีสาน เป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น เช่นเดียวกับการผลิตโตกที่บ้านหัวเสือ ตำบลหัวเสือ อำเภอชูขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งสืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น คาดว่าน่าจะมีการใช้มาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2461 ซึ่งสอดคล้องกับสารสนเทศประวัติศาสตร์ของพื้นที่ (Tiwasing, 2015)

2) สารสนเทศเชิงประวัติศาสตร์ของพื้นที่

จากการศึกษาเรื่อง การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาโตก บ้านหัวเสือ ตำบลหัวเสือ อำเภอชูขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ (Tiwasing, 2015) พบว่า บ้านหัวเสือเป็นหมู่บ้านแรกในบริเวณแถบนี้ โดยตั้งเป็นชุมชนใน พ.ศ. 1918 ประชากรได้อพยพมาจากบ้านเวียงจันทร์ ตำบลเวียงจันทร์ อำเภอเมืองจันทร์ จังหวัดชูขันธุ์ (เวลานั้นยังไม่เปลี่ยนชื่อจังหวัดเป็นศรีสะเกษ) และจากบ้านน้อยตุ๊ด บ้านไต่ บ้านชะรา บ้านพืด บ้านเตอร์ โดยมีพ่อแอม แม่น้อย เป็นผู้พาชนกลุ่มนั้นตั้งหมู่บ้านหัวเสือ ในตารางที่ 1 ลำดับเหตุการณ์ที่ 2 จะเห็นได้ว่าชุมชนหัวเสือมีความเก่าแก่ถึง 640 ปีมาแล้ว โดยมีความห่างจากช่วงเวลากับสมัยวัฒนธรรมขอมที่ชาวเขมรถูกเกณฑ์มาสร้างปราสาทราว 157 ปี และห่างกับการตั้งเมืองชูขันธุ์ถึง 403 ปีจากการศึกษาตาราง เวลาจึงเกิดข้อสันนิษฐานว่า ถ้าหากชุมชนหัวเสือเกิดก่อนเมืองชูขันธุ์ (ยังไม่เป็นจังหวัดชูขันธุ์) ถึง 403 ปีจริง จะทราบได้อย่างไรว่าบรรพบุรุษตนอพยพจากบ้านเวียงจันทร์ ตำบลเวียงจันทร์ จังหวัดชูขันธุ์เพราะขณะนั้นยังไม่มีจังหวัดชูขันธุ์ (อำเภอ “เวียงจันทร์” ไม่มีปรากฏในจังหวัดชูขันธุ์และจังหวัดศรีสะเกษ โดยปรากฏแต่อำเภอ “เมืองจันทร์” ที่อยู่ทางตอนเหนือของอำเภอชูขันธุ์ในปัจจุบัน และห่างจากตำบลหัวเสอราว 60

กิโลเมตร) เมื่อศึกษาเหตุการณ์ต่างๆ และนำมา
เรียบเรียงช่วงเวลา การตั้งเมืองของบ้านหัวเสือ

น่าจะมีการสอดคล้องกับช่วงเวลาตามลำดับ
เหตุการณ์พื้นที่วิจัยในตารางที่ 1 ช่วงเวลาลำดับ ที่ 8

ตารางที่ 1 แสดงผลวิเคราะห์ลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่บ้านหัวเสือ

ลำดับ	พุทธศักราช	เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์	ยุคสมัยในประเทศไทย
1	1545-1761	ได้มีการสร้างปราสาทในเขตอีสานใต้เป็นจำนวนมาก ชาวเขมรที่ถูกเกณฑ์แรงงาน จึงได้ตั้งหลักแหล่งอยู่รอบๆ บริเวณปราสาทและสร้างเมืองใกล้บริเวณที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้วัฒนธรรมเขมรขยายเข้าสู่อีสานใต้ โดยเฉพาะพวกที่อพยพเข้ามาเป็นกรมการเมือง หรือขุนนางเขมร มีส่วนทำให้วัฒนธรรมเขมรเข้ามาทั้งภาษาและขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ	วัฒนธรรมขอม
2	1918	การอพยพของประชากรมาก่อตั้งชุมชนบ้านหัวเสือ (จากการสัมภาษณ์)	อยุธยา
3	2300	ตากะจะและเชียงชันพาพี่น้องจากอัตปือแสนแบใกล้นครจำปาศักดิ์ เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณคูเหนือคูใต้จึงเรียกว่าคูคั้น	อยุธยา
4	2302	สมเด็จพระเจ้าเอกทัศแห่งกรุงศรีอยุธยา โปรดให้ตั้งบ้านปราสาทสี่เหลี่ยมดงลำดวนเป็นเมืองนครลำดวน แต่งตั้ง ตากะจะ เป็นพระยาภักดีศรีนครลำดวน เป็นเจ้าเมืองคนแรก	อยุธยา
5	2321	พระยาไกรภักดีศรีนครลำดวน (เชียงชัน) ย้ายเมืองไปตั้งที่เมืองขุขันธ์	รัตนโกสินทร์
6	2325	พระยาไกรภักดีศรีนครลำดวน (เชียงชัน) ได้รับพระราชทานนามใหม่ว่า พระยาขุขันธ์ภักดีศรีนครลำดวน	รัตนโกสินทร์
7	2459	หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยคณะราษฎร เมื่อ พ.ศ. 2475 เมืองขุขันธ์ ยกฐานะเป็นจังหวัดขุขันธ์	รัตนโกสินทร์
8	2461	การอพยพของประชากรมาก่อตั้งชุมชนบ้านหัวเสือ (จากการวิเคราะห์)	รัตนโกสินทร์
9	2481	มีพระราชกฤษฎีกาเปลี่ยนนามจังหวัดขุขันธ์เป็นจังหวัดศรีสะเกษ	รัตนโกสินทร์

จากการอพยพในตารางที่ 1 แสดงให้เห็นการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมของผู้คน สังคม ท้องถิ่น (Culture Diffusion) กล่าวได้ว่าในภาคอีสานตอนใต้ได้รับการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากเขมรหลายยุคสมัย โดยมีการพบศิลปวัฒนธรรมเขมรจำนวนมากในพื้นที่จากการศึกษาเรื่องการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาโตกบ้านหัวเสือ (Tiwasing, 2015) ทำให้ทราบว่าผู้คนในประเทศกัมพูชา มีภูมิปัญญาในการผลิตเครื่องรักมาอย่างยาวนาน ซึ่งโตกถือเป็นเครื่องรัก (Lacquer wear) ชนิดหนึ่ง หากได้ไปเที่ยวชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกรุงพนมเปญจะพบว่ามีการจัดแสดงเครื่องรักโบราณไว้จำนวนมากรวมถึงโตกด้วย โตกจึงเป็นเครื่องใช้ของกลุ่มชนเชื้อสายเขมร ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีจำนวนประชากรมากที่สุดเขตอีสานใต้

และยังมีการผลิตมาจนถึงปัจจุบันจากข้อมูลที่พบจากการศึกษาจึงสันนิษฐานได้ว่าการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับโตกมายังบ้านหัวเสือ อ.ขุขันธ์ จ. ศรีสะเกษ ซึ่งเป็นพื้นที่เชื่อมต่อกันทางภูมิศาสตร์มาไม่น้อยกว่า 98 ปี (นับจากปี 2559 ย้อนหลังไปปี 2461)

3) ภูมิปัญญาในการผลิตโตก

ในอดีตบริเวณบ้านหัวเสือเป็นป่ารกชานาบตามแนวทางเกวียน ในป่ามีพันธุ์ไม้หลากหลาย โดยจะมีวัตถุดิบที่ใช้ทำโตกมีขึ้นกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปแต่เมื่อ 20 ปีมานี้ป่าไม้ลดลงจากการจับจองที่ดินเพื่อทำมาหากินของชาวบ้าน ป่าไม้ที่เคยมีมากจึงถูกปรับเปลี่ยนเป็นไร่นา แต่ทุกวันนี้ก็ยังสามารถหาวัตถุดิบได้อยู่เพราะชาวบ้านได้ปลูก ต้นข่อย ต้นไผ่

ต้นนุ่นไว้ในที่นาของตนเอง สามารถเก็บเกี่ยววัตถุดิบเหล่านี้มาใช้ได้ทั้งปี (Sathanphong, 2013) ในการผลิตโตกมีวัตถุดิบ วัสดุ อุปกรณ์และกระบวนการผลิตโตกตามลำดับดังนี้

1. วัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตโตก ได้แก่

- 1) ไม้ข่อยเส้นผ่าศูนย์กลาง 2-5 ซม.
- 2) ไม้ไผ่
- 3) เปลือกต้นนุ่น
- 4) ไม้อัด (ในอดีตใช้ไม้ทองกลาง)
- 5) ฟางหรือใบตอง

2. วัสดุที่ใช้ในการผลิตโตก ได้แก่

- 1) กาวลาเท็กซ์ (ในอดีตใช้การตอกสลักยึดเพียงอย่างเดียวไม่มีการทากาว)
- 2) กระดาษทรายผิวหยาบ
- 3) สีน้ำมันสีดำ แดง เหลือง
- 4) น้ำมันสน

3. อุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตโตก ได้แก่

- 1) ค้อนไม้
- 2) มีดจ๊กตอก
- 3) มีดอีโต้
- 4) มีดขนาก
- 5) ตะไบ
- 6) สว่านไฟฟ้า ในอดีตใช้เหล็กแหลมขนาดเท่าตะปูต่อด้วยด้ามไม้ขนาดประมาณเท่านิ้วหัวแม่มือยาว 30-50 ซม.
- 7) แก้วขีด
- 8) พู่กันและแปรงทาสี
- 9) โองน้ำ

4) กระบวนการผลิตโตก

จากการศึกษาและสัมภาษณ์พบว่า กระบวนการผลิต 3 กระบวนการ ได้แก่ 1) กระบวนการเตรียมวัตถุดิบ 2) กระบวนการขึ้นรูป และ 3) กระบวนการตกแต่งลวดลาย ซึ่งสารสนเทศท้องถิ่นในการผลิตโตกที่พบนั้นในแต่ละกระบวนการมีดังนี้

1. กระบวนการที่ 1 การเตรียมวัตถุดิบ มีดังนี้

- 1) ฝักไม้ข่อยเหลาเป็นเส้นแบน

ภาพที่ 1 เส้นข่อยที่ฝักแล้ว

2) นำลงแช่ในโองน้ำ 2-3 วัน เมื่อได้กลิ่นเ็น่าจึงเทน้ำออก

3) นำเส้นข่อยนี้ ขดเป็นวงกลมจนสุดความยาวโดยไม่ต้องตัดปลายให้ตรง มัดไว้ด้วยเปลือกข่อยหรือเชือกตากให้แห้งสนิทประมาณ 2 สัปดาห์

ภาพที่ 2 ม้วนเส้นข่อย

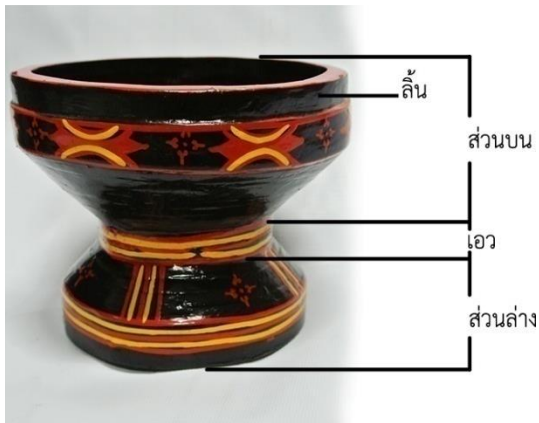
4) กรีดเปลือกต้นนุ่น ให้ได้ออกมาเป็นแผ่น ความกว้างประมาณ 6 ซม. ยาวประมาณ 18 ซม. แล้วพลิกกลับเอาด้านในออกมาไว้ข้างนอกขดเป็นวงกลมใช้ตอกมัดปล่อยให้แห้งโดยไม่โดนแดดเพราะจะทำให้เหี่ยวยุบ นำมาใช้งานไม่ได้ เปลือกต้นนุ่นนี้ใช้เป็นส่วนเอวโตกที่เชื่อมระหว่างส่วนบนกับส่วนล่างของโตก

5) นำไม้อัดมาตัดเป็นแผ่นวงกลมเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 13-14 ซม. โดยผานด้านหนึ่งให้เรียบเพื่อใช้ทำเป็นพื้นโตก

6) นำฟางหรือใบตองกล้วยแห้ง มาเผาให้เป็นขี้เถ้าเพื่อนำไปผสมกับสีน้ำมันเพื่ออุดร่องของโตก

2. กระบวนการที่ 2 การขึ้นรูป มีรายละเอียดดังนี้

โตกมีการขึ้นรูปที่แบ่งส่วนประกอบ ในการผลิตออกเป็นสองส่วนคือชิ้นส่วนที่เป็นส่วนบน และส่วนล่าง แล้วจึงนำมาประกอบกันในภายหลังโดยนำมาประกอบกันในขั้นตอนการใส่เอวโตก

ภาพที่ 3 องค์ประกอบของโตก

1) การขึ้นรูปส่วนบนของโตก

(1) ใช้มีดบากแกะให้เป็นร่องลึกลงไปครึ่งหนึ่งของความหนา ทำทั้งปลายทั้งสองข้างเพื่อการขดเป็นวงกลมแล้วไม้ที่มาแปะติดกันจะได้เรียบเนียนเสมอกันทั้งวงกลมทากาวลาเท็กซ์ ใช้สว่านเจาะรู แหวงมุมไม้ไฟที่เหลาเตรียมไว้ลงไป ใช้ค้อนไม้ตอกจะได้ขอบปากโตก (ในอดีตจะใช้การตอกสลักยึดเพียงอย่างเดียวไม่มีการทากาว)

ภาพที่ 4 วงนอกของโตก

(2) นำเส้นข่อยมาวัดให้ได้ยาวกว่าขนาดกับขอบปากโตกเล็กน้อยแล้วตัด ขดใส่ลงในขอบปากโตก ทำซ้ำแบบนี้ให้เส้นเหลื่อมกันเป็นชั้นๆ ขึ้นไปจนถึงชั้นที่ 4-5 ใช้สว่านเจาะรู ตอกสลักไม้ไฟยึดจากข้างนอกและข้างใน ขดซ้ำไปจนได้ 9 ชั้นแล้วยึดหมุดไม้ไฟ จะได้ส่วนบนของโตก

2) การทำล้นของปากโตก นำเส้นข่อยมาวัดให้ได้ขนาดกับวงในของขอบปากโตกแล้วตัดขดใส่ลงไป ใช้ค้อนตีเคาะให้แน่น แล้วใช้สว่านเจาะแหงมุมไม้ไฟยึดจากข้างนอกและตัดส่วนที่ยาวเกินออก ทำซ้ำเส้นต่อๆ ไปจนได้ความหนาที่พอใจ ซึ่งจะอยู่ที่ประมาณ 3-4 เส้น

ภาพที่ 5 การขึ้นรูปส่วนบนของโตก ในขั้นตอนที่ 3) และ 4)

3) นำแผ่นไม้อัดวงกลมที่ตัดไว้ทากาวติดเข้ากับส่วนบนของโตกตามภาพที่ 5 เพื่อให้เป็นพื้นโตก ใช้สว่านเจาะแหงมุมไม้ไฟยึดให้แน่น

4) การขึ้นรูปส่วนล่างของโตก

(1) มีวิธีทำเช่นเดียวกับขอบปากส่วนบนแต่มีขนาดเล็กกว่า โดยนำเส้นไม้ข่อยที่มีขนาดความกว้าง 2-3 ซม. ใช้มีดบากแกะให้เป็นร่องลึกลงไปเท่ากับอีกด้าน ทำทั้งปลายทั้งสองข้างเพื่อการขดเป็นวงกลมแล้ว ไม้ที่มาแปะติดกันจะได้เรียบเนียนเสมอกันทั้งวงกลมทากาวลาเท็กซ์ ใช้สว่านเจาะรู แหวงมุมไม้ไฟที่เหลาเตรียมไว้ลงไป จะได้ขอบล่างโตก (ในอดีตจะใช้การตอกสลักยึดเพียงอย่างเดียวไม่มีการทากาว)

(2) จากนั้นนำเส้นข่อยมาวัดให้ได้ขนาดยาวกว่าขอบล่างโตกเล็กน้อยแล้วตัด ขดใส่ลงในขอบล่างโตก ทำซ้ำแบบนี้ให้เส้นเหลื่อมกันเป็นชั้นๆ ขึ้นไปไปได้ขนาดที่เหมาะสมโดยจะมีขนาดเล็กและเตี้ยกว่าส่วนบนของโตกใช้ส่วนเจาะรูแทงหมุดไม้ไผ่ยึดจากข้างนอกและข้างในโตก จะได้ส่วนล่างของโตก

5) เหล่าส่วนขอบที่เส้นเหลื่อมระหว่างชั้นออกและขัดหยาบด้วยตะไบให้กลิ้งกลม ตามด้วยกระดาษทราย

6) นำเปลือกไม้หนุ่นที่ปอกไว้วัดความยาวตามวงกลมด้านในส่วนบนของโตกและส่วนล่างของโตกตัดเหลาให้เรียบ ขดเข้าเป็นวงกลม สอดใส่ในส่วนปลายทางแคบส่วนบนของโตกตีเคาะด้วยค้อนให้เข้ารูป ใช้ส่วนเจาะรูแทงด้วยสลักไม้ไผ่ทำซ้ำกับส่วนล่างโตก

ภาพที่ 6 การประกอบส่วนประกอบต่างๆ ของโตก

7) ตัดหมุดที่เกินออกมาด้วยมีดจากนั้นขัดแต่งด้วยกระดาษทรายให้เรียบเนียน

3. กระบวนการที่ 3 การตกแต่ง

ลวดลาย มีรายละเอียดดังนี้

1) นำขี้เถ้าฟางหรือขี้เถ้าใบตอง มาผสมกับสีน้ำมัน ทาโตกเพื่อให้เข้าไปอุดร่องระหว่างเส้นไม้ให้ตาคงให้แห้งขัดด้วยกระดาษทรายให้เรียบ

2) ทาด้วยสีน้ำมันที่ไม่ผสมขี้เถ้าอีกสองรอบ ผึ่งให้แห้ง

3) จากนั้นเขียนลวดลายด้วยสีน้ำมันสีแดงและเหลืองผึ่งไว้ให้แห้งอีกครั้งเป็นอันสำเร็จ

ภาพที่ 7 โตกที่สำเร็จแล้ว

5) สารสนเทศอื่นๆ ที่พบเกี่ยวกับโตกบ้านหัวเสือ

1. การใช้วัสดุในปัจจุบันและการใช้งาน

จากการสัมภาษณ์พ่อสมเรียง สathanphong (Sathanphong, 1993) ได้ความว่าสมัยปู่ของตนได้ใช้น้ำยางจากต้นรัก แต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไปบ้านเมืองเจริญขึ้นต้นไม้จึงลดลงทำให้หายารักยากขึ้น และปัจจุบันมีสีน้ำมันที่สะดวกต่อการใช้งาน ในการผลิตโตกบ้านหัวเสือจึงหันมาใช้สีน้ำมันเป็นหลัก และยังใช้สีเดิมที่เคยใช้ในอดีตเป็นหลักเพียงสามสี ได้แก่ สีดำ สีแดงและสีเหลือง

ปัจจุบันที่บ้านหัวเสือนำโตกรูปแบบเดียว (ภาพที่ 7) หากแต่มีการผลิตโตกหลายขนาดเพื่อประกอบกันเป็นพานบายศรี 3 ชั้น กลุ่มผู้ใช้งานยังคงเป็นกลุ่มเป้าหมายเดิม จึงยังไม่มี การสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่หรือการต่อยอดภูมิปัญญา ทำให้ไม่เป็นที่รู้จักของคนภายนอกทั่วไป

2. การนำไปใช้ประโยชน์

จากการศึกษากระบวนการผลิตโตก บ้านหัวเสือเมื่อนำมาวิเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปเป็น

ภูมิปัญญาในกระบวนการผลิตโตกที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในขั้นตอนการพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้อง มีดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2 ภูมิปัญญาจากการวิเคราะห์กระบวนการผลิตโตกบ้านหัวเสือ

ลำดับที่	ขั้นตอนของกระบวนการผลิต	ภูมิปัญญา
1	กระบวนการเตรียมวัตถุดิบ	เผาไส้ตันมีความอ่อนเวลาตัดโค้งแต่ใช้งานยากเพราะตามธรรมชาติเผาวัลย์จะพันรอบต้นไม้เป็นลักษณะเกลียว
2	กระบวนการเตรียมวัตถุดิบ	ต้นข่อยมีลักษณะที่เป็นเส้นตรงตามธรรมชาติง่ายต่อการขึ้นรูปและมีความเหนียวกว่าเผาไส้ตัน
3	กระบวนการเตรียมวัตถุดิบ	เปลือกต้นนุ่นมีความบางพอเหมาะและเหนียวเมื่อลอกออกมาจะได้แผ่นที่กว้างเหมาะแก่การผลิตเป็นเอวโตก เพราะเอวโตกเป็นทรงกระบอกที่เชื่อมระหว่างส่วนบนและส่วนล่างของโตกโดยการสวมอย่างนำเปลือกต้นนุ่นตากแดด เพราะจะทำให้เหนียวควรใช้วิธีฝังลมจนแห้ง
4	กระบวนการเตรียมวัตถุดิบ	ขี้เถ้าฟางหรือขี้เถ้าใบตอง เป็นวัสดุที่มีน้ำหนักเบาและละเอียด เมื่อนำมาผสมกับสีน้ำมันจะสามารถอุดร่องที่ไม่สนิทของการขึ้นรูปได้ดี
5	กระบวนการเตรียมวัตถุดิบ	การนำเส้นเผาไส้ตันและเส้นข่อยแช่น้ำไว้ 2-3 วัน เพื่อให้น้ำเลี้ยงออกจากวัตถุดิบ
6	กระบวนการเตรียมวัตถุดิบ	การนำเส้นข่อยหรือเผาไส้ตันมาขมดตากแดดทำให้วัตถุดิบคงรูปง่ายต่อขั้นตอนการขึ้นรูปโตก
7	กระบวนการขึ้นรูป	การขึ้นรูปด้วยการขดเป็นเทคนิควิธีการที่ทำให้วัสดุลักษณะเป็นเส้นขึ้นรูปเป็นรูปทรงกรวยได้ และยังสามารถสร้างพื้นผิวที่น่าสนใจ
8	กระบวนการขึ้นรูป	การยึดสลักไม้ไผ่จะเพิ่มความแข็งแรงให้โตก และสร้างคุณค่าความแตกต่าง
9	กระบวนการตกแต่งลวดลาย	การใช้สีดำและสีแดงตกแต่งโตก มีความเชื่อมโยงกับสีเครื่องแต่งกายของชาวไทยเชื้อสายเขมร ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ สามารถใช้สร้างอัตลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ได้

จากผลสรุปภูมิปัญญาที่ได้จากการวิเคราะห์กระบวนการผลิตโตก จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาดังกล่าวเป็นการพึ่งพิงธรรมชาติ คนสมัยโบราณมีเหตุผลในทุกขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็นการเลือกการเตรียมวัตถุดิบ การขึ้นรูปและการเลือกใช้สีในการตกแต่งลวดลาย ปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงวัตถุดิบในการผลิตบางอย่างต่างไปจากในอดีตเนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติที่ลดลง และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เข้ามามีบทบาทในการอำนวยความสะดวก ทำให้การผลิตมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แม้ปัจจุบันจะมีการเปลี่ยนแปลงในด้านวิธีการผลิต เช่น การตอกหมุดสำหรับยึด หรือการเปลี่ยนแปลงวัตถุดิบ แต่นวัตกรรม

ที่ได้จากการศึกษา ทำให้มีการบันทึกสารสนเทศท้องถิ่นในการผลิตโตกของบ้านหัวเสือ ใช้เป็นคู่มือในการทำงาน มีข้อมูลภูมิปัญญาที่สามารถใช้ในการอ้างอิงและเป็นข้อมูลที่มีคุณค่า (Sungsri, n.d.) ของท้องถิ่นบ้านหัวเสือ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ ที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรส่งต่อไปยังคนรุ่นหลังต่อไปได้ ซึ่งในเรื่องความสำคัญของสารสนเทศหรือข้อมูลท้องถิ่นนี้มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น จะเห็นได้จากแหล่งสารสนเทศหรือห้องสมุดหลายๆ แห่ง ได้ให้ความสำคัญในเรื่องนี้ โดยจัดให้มีศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นหรือพัฒนาบุคลากรห้องสมุดในการจัดงานด้านสารสนเทศท้องถิ่นขึ้น (Derdkhuntod, 2005)

บทสรุป

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสารสนเทศที่มีความสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาอดีตความเป็นมาของชุมชน ตลอดจนคุณค่าในด้านของแหล่งหรือสถาบันสารสนเทศที่จัดเก็บสารสนเทศเหล่านี้ และควรมีการเก็บรวบรวม วิเคราะห์ วิจัย และจำแนกออกเป็นหมวดหมู่เพื่อสร้างเป็นองค์ความรู้แก่คนรุ่นหลังให้ได้มาศึกษาและนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน การแก้ไขปัญหา อีกทั้งเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ให้เห็นคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมและจะร่วมกันอนุรักษ์สืบสาน นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์และถ่ายทอดสืบต่อไป

สารสนเทศท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดกับคน สามารถเรียนรู้และนำมาประยุกต์ให้เกิดประโยชน์

แก่บุคคลในท้องถิ่นหรือบุคคลที่มีความสนใจในเรื่องนั้นๆ ได้จริง นอกจากนี้ยังเป็นสารสนเทศที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ทำให้ผู้ศึกษาสามารถทราบถึงอดีตความเป็นมาของเผ่าพันธุ์รากเหง้าของตน ซึ่งจะทำให้บุคคลในท้องถิ่นเกิดความเข้าใจ สามารถดำเนินชีวิตและแก้ปัญหาต่างๆ ภายในชุมชน โตคเป็นการนำภูมิปัญญาที่มีความสำคัญต่อชุมชนมาถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่ควรค่าในการอนุรักษ์ ซึ่งปัจจุบันโตคเป็นสิ่งที่คนรุ่นหลังได้นำภูมิปัญญาที่ถูกถ่ายทอดจากอดีตมาปรับปรุง เปลี่ยนแปลงให้เข้ากับยุคสมัยแต่ยังคงคุณค่าและกระบวนการต่างๆ ที่เป็นองค์ความรู้เพื่อไม่ให้สูญหายไป

References

- Derdkhuntod, N. (2003). Kho-Moon-Thongthin: Kham-Samkan-Lae-Prayoot. Doedkhuntod, N. **Information**. 10(1), 19-23. (In Thai).
- . (2005). Bukhalakon-Lae-Kan-Pattana-Bukhalakon-Ngan-Thongthin-Nai-Hongsamood-Mahawittayalai. **Information**. 12(2), 63-74 .(In Thai).
- Office of the National Education Commission. (1998). **Naewthang-Songsoem-Phumpanya-Thai- Nai-Kan-Chatkan-Sueksa**. Bangkok: Phim Di. (In Thai).
- Sathanphong, S. (1993, December 15). **Interview**. Mo-Ya-Phunthin-Changwat Si SaKet. (In Thai).
- Sathittummarong, C. (2013). **Aesthetics and allegory symbolism of LuangPhrabang lacquer wares**. A thesis submitted in partial fulfillment of the Doctoral Degree of Fine and Applied Arts Program in Art and Cultural Research. Graduate School, Khon Kaen University. (In Thai).
- Sungsri, S. (n.d.) **The Role Local Wisdom in Promoting Lifelong Learning in Thailand**. Retrieve on 10 December 2015. From goo.gl/80ibhR
- Tiwasing, W. (2015). **Product Development through wisdom of Tok Ban Hua-SueaHua-Suea Sub-district Khukhan District Si SaKet Province**. A thesis submitted in partial fulfillment of the Master Degree of Fine and Applied Arts Program in Art and Cultural Research. Graduate School, Khon Kaen University. (In Thai).